

Pojem, předmět a úkoly kriminologie

§ 1 Pojem a předmět kriminologie

Pojem „kriminologie“ je latinsko-řeckého původu. Jde o složeninu vzniklou z latinského slova „crimen“ (zločin) a řeckého slova „logos“ (zde ve smyslu věda, nauka, učení). Mohli bychom tedy definovat **kriminologii jako nauku o kriminalitě (zločinnosti)**. Abychom se mohli blíže zabývat předmětem kriminologie, je třeba objasnit klíčový pojem „**kriminalita**“ neboli „**zločinnost**“.

Udává se, že pojem „kriminologie“ poprvé použil francouzský antropolog **Paul Topinard** v roce 1879. V roce 1885 byla vydána právníkem **Raffaelem Garofalem** kniha s názvem *Criminologia*.¹ Hned v první části knihy nazvané „Zločin“ se tímto pojmem zabývá. Už tehdy si tento italský myslitel byl vědom toho, že definice zločinu nemusí být jednoznačná. Upozdňuje, že **z právního hlediska má toto slovo jiný obsah než z hlediska sociologického**. Podle něj je nutné rozlišovat mezi přirozeným zločinem a legální definicí zločinu. Přirozeným zločinem – *crimen naturale* – je takový čin, u něhož konvence nehraje žádnou roli. Je ze své povahy za zločin považován v každé lidské společnosti nezávisle na okolnostech a potřebách v konkrétní době a na určitém místě nebo specifických zájmech zákonodárce (*delicta mala per se*), jako např. vražda, znásilnění či loupež. Naproti tomu jsou pak jednání, která jsou prohlášena trestnými činy (a tedy i zakázána) pouze v určité době nebo jen v některých kulturách (*delicta mere prohibita*). Vedle termínu „zločin“ věnoval Garofalo pozornost též zločinci a obecně i trestání.

I dnes lze rozlišovat mezi **juristickým (legálním) a sociologickým pojetím kriminality**. Předností juristického pojetí je jeho určitost. Zločinem

¹ GAROFALO, R. *Criminologia*. Roma–Torino–Firenze: Fratelli Bocca, 1885.

se podle tohoto pojetí rozumí pouze to, co za zločin (ve smyslu trestného činu) prohlásí zákonodárce. Pojem zločinnosti (kriminality) se pak kryje s obsahem zvláštní části trestního zákoníku, neboť ji tvoří jen trestné činy v tomto kodexu vyjmenované. Sociologické pojetí kriminality znamená hledání vlastního pojmu zločinu, vesměs zaměřeného na sociálně patologické jevy, i když nejsou regulovány trestním právem. Zde vidíme určité nebezpečí bezbřehosti sociologického pojetí. Proto je třeba vymezit jeho hranice určitým vztahem k legálnímu vymezení kriminality. Zpravidla jsou zkoumány sociálně patologické jevy, které s trestnou činností souvisí a mají též často charakter jedné z příčin trestného činu (např. alkoholismus, abusus omamných a psychotropních látek, prostituce, extremismus apod.). Sociologický přístup k pojmu kriminality umožňuje kritický pohled na platné právo. Sociologicky zaměřená kriminologie poskytuje poznatky pro úvahy o kriminalizaci či dekriminalizaci určitých společenských vztahů. Důležitá je též pro pochopení důvodů, které k trestnému činu vedou. Východním bodem kriminologického bádání by mělo být legální pojetí kriminality a korektivem jeho sociologické vnímání.

Už v období před vydáním Garofalovy monografie *Criminologia* se některým aspektům zločinnosti věnovali i další myslitelé jako jednotlivci. Z nich za zmínku stojí především **Cesaro Beccaria**, který v roce 1764 vydal studii ***O zločinech a trestech***,² jež byla ostrou kritikou tehdejšího trestního zákonodárství a soudnictví. Často se též poukazuje na práci Angličana **Johna Howarda** *Stav věznic v Anglii a Walesu* (1777),³ jež je kritickou studií věznic, které navštívil během svých studijních cest. Sám pak navrhl jejich reformu. V 19. století vznikají nejen první kriminální statistiky, ale i první analýzy těchto statistik, zejména ve Francii a v Belgii (A.-M. Guerry, A. Quetelet).⁴ Ve všech těchto směrech lze sledovat počátky budoucí kriminalologie a kriminologického myšlení.

Kriminalologie jako samostatná věda vzniká v druhé polovině 19. století v souvislosti s **italskou pozitivistickou antropologickou školou** (Cesare Lombroso a jeho žáci Raffaele Garofalo a Enrico Ferri), která byla již skutečně školou kriminologickou.

² Viz např. BECCARIA, C. *O zločinech a trestech*. Praha: Bursík a Kohout, 1893.

³ HOWARD, J. *The State of the Prisons in England and Wales*. Warrington: William Eyres, 1777.

⁴ GUERRY, A.-M. *Essai sur la statistique morale de la France*. Paris: Crochard, 1833. QUETELET, A. *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale*. Paris: Bachelier, 1835.

V souvislosti s historicko-společenským vývojem dochází k rozšíření předmětu zkoumání a tím i pojmovému vymezení kriminologie. Zločin je chápán jako narušení společenského vztahu a je nutné jej zkoumat v souvislosti s tímto narušením. Proto **předmětem kriminologie je nejen zločin jako takový, ale též jeho pachatel a oběť, stejně jako příčiny, které k zločinu vedly**. Je třeba si klást otázku nejen po charakteristice pachatele, ale i oběti trestného činu. Tzv. **klinická kriminologie** se zaměřuje na pachatele – jednotlivce, zabývá se především jeho charakteristikami. Problematice oběti trestného činu se věnuje relativně samostatná část kriminologie – **viktimologie** (nauka o oběti). Už R. Garofalo, ale i další předchůdci kriminologie věděli, že je žádoucí se zabývat také způsoby, jak kriminalitu omezit, jak ji kontrolovat, ať již formou represe, nebo prevence (profylaxe). Rovněž **kontrola kriminality** je tedy předmětem kriminologie. Do této oblasti je třeba začlenit i nauku nazývanou **penologie**, která zkoumá trestní sankce, jejich výkon a jejich účinky.

V posledních desetiletích se kriminologické výzkumy zaměřují také na **zkoumání účinnosti a organizace trestní spravedlnosti**, což potvrdil v roce 1988 10. kongres Mezinárodní kriminologické společnosti.

Jestliže je nesnadné vymezit jednoznačně předmět zkoumání kriminologie, tím spíše je obtížné vymezit přesně pojem kriminologie. Nejednotnost vymezení pojmu kriminologie je zřejmá i z českých a zahraničních učebnic. Pro účely této učebnice se při vědomí značného zjednodušení přidržíme vymezení kriminologie jako **vědy o kriminalitě (zločinnosti), o jejích pachatelích a obětech a o její kontrole**.

§ 2 Základní přístupy k poznávání kriminality

Pro poznávání kriminality se dále přidržíme dvou základních přístupů jejího zkoumání:

- a) **Fenomenologický (morfologický) přístup** – tj. popis kriminality, resp. jednotlivých druhů kriminality, pomocí popisu stavu, struktury a dynamiky kriminality, kdy základem popisu je analýza dat získaných především z kriminálních statistik, ale i z jiných zdrojů (např. z viktimizačních výzkumů, zejména jde-li o zjištění latentní části kriminality).
- b) **Etologický přístup** – tj. zkoumání příčin kriminality, resp. jednotlivých druhů kriminality, za účelem vysvětlení její geneze, neboť jedině tak lze přikročit k efektivní kontrole kriminality.

Teprve po poznání kriminality lze přistoupit k její kontrole tak, aby byla efektivní. **Kontrolou kriminality** zde rozumíme úsilí státu i společnosti o udržení kriminality v určitých přijatelných mezích nebo o její omezení. Kontrola kriminality se uskutečňuje prostřednictvím **represivních** (trestnou činností potlačujících) či **preventivních** (trestné činnosti předcházejících) **strategií**. Represivní strategie se uskutečňují hlavně v rámci **trestněprávní kontroly kriminality**, kterou aplikují orgány činné v trestním řízení a vězeňská služba. Proto se též označuje za formální kontrolu kriminality. Preventivní strategie se uskutečňují hlavně v rámci **kriminální prevence** (kriminální **profylaxe**), kterou provádí zejména rodina, škola, média, spolky a veřejnost. Ide o tzv. neformální kontrolu kriminality.

§ 3 Charakteristika kriminologie jako vědního oboru

Kriminologie je samostatná společenskovědní disciplína. Její samostatnost je dána specifickým předmětem zkoumání, kterým je kriminalita. Kriminalita jako sociálně patologický fenomén má aspekty společenské i osobnostní, sociologické, psychologické, psychiatrické, pedagogické, trestněprávní a jiné a proto je kriminologie naukou na pomezí několika vědních disciplín, **naukou multidisciplinární**. Není však pouhým konglomerátem výšečí různých vědních oborů, může být popsána a interpretována pouze multidisciplinárním úsilím odborníků z celé řady vědních oborů. Při kriminologickém výzkumu se používá metod sociologických, psychologických, matematických a jiných. Tyto nejsou aplikovány nezávisle, ale musí být podstatně modifikovány a pracovány právě s ohledem na specifickou povahu předmětu zkoumání, jakým je kriminalita. Zdá se tedy, že nepostačuje multidisciplinární přístup, ale je třeba multidisciplinárně získané poznatky zpracovat **interdisciplinárně**.

Kriminologie je věda **empirická**. Základem poznání kriminality je kriminologický výzkum, jehož poznatky musí být přezkoumatelné. Kriminalita je **reálný (existující) jev**, který se kriminologie v první fázi snaží popsat. Tím se liší od trestněprávní nauky a trestní politiky, které jako normativní vědy zkoumají, co v oblasti kriminality být má, jaké normy by tu měly platit či platí, jak je vyložit. To však neznamená, že by kriminologie neměla svou teoretickou část. Výstižně to popisuje Kaiser,⁵ který považuje za východisko a cíl

⁵ KAISER, G. *Kriminologie*. 3. vyd. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1996.

kriminologického výzkumu pro ověření kriminologických teorií. Výzkum člení do 3 fází, v teoretické fázi se z teorie odvodí hypotézy či hypotéza (např. že uvěznění pachatele zvyšuje riziko jeho recidivy), v empirické fázi se v daném směru zjišťují empirické poznatky a ve třetí fázi se zjištěná data porovnávají s hypotézou.

Kriminologie se může orientovat na **základní výzkum** a na **aplikovanou (praktickou) kriminologii**, u které jde o aplikaci poznatků kriminologické vědy v praxi. Příkladem může být tzv. **policejní kriminologie**.

§ 4 Vztah k jiným vědám

Kriminologie má nejbliže k těm vědám, které se také zabývají kriminalitou, a proto je můžeme zahrnout pod zastřešující termín „**kriminální vědy**“. Sem patří nauka trestního práva, kriminalistika a kriminální politika.

Trestněprávní nauka se zabývá trestním právem hmotným i procesním především z hlediska právnědogmatického, používá při svém zkoumání juristických metod, patří mezi normativní vědy. Kriminologie zkoumá trestný čin a kriminalitu jako reálně existující fenomén, aplikuje při svém zkoumání metody empirických věd a je vedena úsilím o poznání pravdy. Jejich vzájemný vztah lze vyjádřit tak, že „trestní právo bez kriminologie je slepé, kriminologie bez trestního práva je bezbřehá“.⁶ Kriminologie je pro trestní právníky reflexí společenské reality a může svými poznatky významně přispět při legislativních reformách.

Kriminalistika vypracovává efektivní metody odhalování a vyšetřování trestné činnosti a zpracovává i efektivní metody kriminalistické prevence. Její přímou ke zdokonalování trestněprávní kontroly kriminality záleží hlavně v tom, že zvyšuje pravděpodobnost rychlého a účinného trestního postihu.⁷ Značné možnosti spolupráce obou disciplín záleží zejména v tom, že na jedné straně kriminalistika přejímá množství kriminologických poznatků pro vypracování kriminalistických metod a na druhé straně kriminologie využívá množství poznatků zjištěných v průběhu vyšetřování trestných činů (např. poznatky o kriminogenních faktorech).

⁶ JESCHECK, H.-H., WEIGEND, T. *Lehrbuch des Strafrechts*. Allgemeiner Teil. 5. vyd. Berlin: Duncker & Humblot, 1996, s. 41.

⁷ VIZ MUSIL, J. a kol. *Úvod do kriminalistiky*. Praha: Policejní akademie ČR, 1994, zvl. s. 27 a 93.

➤ **Kriminální politika** je součástí celkové politiky, která se zabývá kriminalitou jako politickým problémem a je orientována na systém sociální kontroly kriminality a jeho rozvíjení. Kriminologie dodává kriminální politice výzkumem získané a ověřené kriminologické poznatky. Kriminální politika tyto poznatky hodnotí, klasifikuje a doplňuje o zdroje pragmatické povahy. Nejvýznamnějším úkolem trestní politiky je reforma trestního práva, tedy procesy, jako je kriminalizace nebo dekriminalizace, nastavení sankčního systému apod.

S kriminologií souvisí i **další vědní obory**, zejm. forenzní disciplíny jako forenzní psychologie, soudní psychiatrie, soudní lékařství, soudní inženýrství apod. Jejich vztah souvisí s multidisciplinárním charakterem kriminologie. Tyto obory poskytují pro kriminologii celou řadu využitelných poznatků.

§ 5 Institucionalizace kriminologie v mezinárodním měřítku

Kriminalita jako masový jev existuje všude na světě. Proto je i úsilí kriminologů zaměřeno na výměnu zkušeností a mezinárodní spolupráci. Konečně existuje i tzv. **srovnávací kriminologie**, která se zabývá komparací kriminality i její kontroly v mezinárodním měřítku a v různých zemích.

Kriminologii je věnovaná pozornost také ze strany **Organizace spojených národů**. V jejím rámci působí Komise pro prevenci kriminality a trestní justici (Commission on Crime Prevention and Criminal Justice), jejíž počátky sahají do roku 1950. Tato komise především připravuje a organizuje kongresy OSN o prevenci zločinnosti a zacházení s pachateli, konané s pětiletou periodicitou. Kromě nich je ovšem organizována řada jiných, tematicky úžeji zaměřených mezinárodních seminářů a dalších akcí. Komise prosazuje standardy a normy OSN v oblasti trestní justice i preventivní programy (např. Standardní minimální pravidla pro opatření nespojená s odnětím svobody – tzv. Tokijská pravidla). Vedle komise působí v rámci OSN také Mezinárodní institut OSN pro výzkum kriminality a trestní justice (UNICRI), regionální instituty OSN vytvořené pro oblast Afriky (UNAFRI), Asie a Dálného východu (UNAFEI), Latinské Ameriky (ILANUD) a Evropy (HEUNI). V jednotlivých státech působí v rámci sítě OSN tzv. národní korespondenti pro oblast prevence kriminality a trestní justice, jejichž úkolem je především napomáhat v prosazování programu OSN v této oblasti. V roce 1991 byla vytvořena Mezinárodní vědecká a odborná poradní rada (ISPAC).

Mezi nejvýznamnější **nevládní mezinárodní organizace** patří Mezinárodní kriminologická společnost (SIC) se sídlem v Paříži, Evropská kriminologická společnost (ESC) se sídlem v Lausanne, Mezinárodní společnost sociální ochrany (ISSD) sídlící v Miláně a Mezinárodní společnost pro trestní právo (AIDP) sídlící v Paříži. Tyto společnosti pořádají vědecké kongresy. Rozsáhlou činnost vyvíjí Světová viktimologická společnost (World Society of Victimology), založená v roce 1979. Svým významem překročily hranice své země i německá Nová kriminologická společnost, založená v roce 1988, nebo Americká kriminologická společnost, založená v roce 1941.

V rámci **Rady Evropy** byl již v roce 1956 zřízen Evropský výbor pro trestní problematiku (CDPC) se sídlem ve Štrasburku. Výsledkem jeho činnosti je přijetí celé řady dokumentů (konvencí, protokolů, rezolucí a doporučení) z oblasti trestního práva a kriminologie (včetně penologie, např. Evropských vězeňských pravidel). Podpora rozvoje kriminologického výzkumu, jehož výsledky jsou jednoznačně považovány za východisko kriminální politiky, je věřena Kriminologické vědecké radě Evropského výboru pro otázky kriminality zřízené již v roce 1963. Tato rada organizuje kriminologické výzkumné konference a kriminologická kolokvia k významným tématům.

Kriminologie se začala vyučovat v 90. letech 19. století na univerzitách v Itálii, Německu, Rakousku a Francii. Rozdílný byl vývoj v anglosaských zemích, kde je kriminologie vyučována na školách s důrazem na sociologické studium. Z nich je snad nejznámější Cambridžský kriminologický institut („Cambridge Institute of Criminology“) v Anglii, který byl založen v roce 1959. V zemích kontinentální Evropy možnost samostatného vysokého školského kriminologického studia téměř neexistuje. Základní kriminologické vzdělání je možné získat nejčastěji vysokoškolským studiem práva, sociologie, psychologie či pedagogiky s následující postgraduální specializací na kriminologii nebo na některý z jejích oborů (např. na penologii). Jako jeden z předmětů je kriminologie v zemích kontinentální Evropy přednášena hlavně na právnických fakultách. Například v SRN v 80. letech bylo 60 % kriminologické výuky soustředěno na právnických fakultách, 17 % na sociologických a 6 % na lékařských oborech a zbytek v jiných institucích. Přibližně 10 % studentů německých právnických fakult se rozhoduje pro trestněprávní specializaci s kriminologií.⁸

⁸ KAISER, G. *Kriminologie*. 3. vyd. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1996, s. 98 a 103. K otázkám kriminologické výuky viz dále EISENBERG, U. *Kriminologie*. 3. vyd. Köln–Berlin–Bonn–München: Carl Heymanns Verlag, 1990, s. 22 an.

§ 6 Institucionalizace kriminologie v České republice

Na přelomu 19. a 20. století bylo kriminologické myšlení rozvíjeno i v českém prostředí, a to především **na univerzitní půdě** a zejm. trestněprávními odborníky (August Mířička na Univerzitě Karlově, Jaroslav Kallab na Univerzitě Masarykově).

Byla to také **Právnická fakulta Univerzity Karlovy**, v jejímž rámci vznikl v roce 1926 **Kriminologický ústav**. Obdobná pracoviště vznikla následně též na právnických fakultách Univerzity Komenského v Bratislavě (1927) a Univerzity Masarykovy v Brně (1928). Po druhé světové válce – opět z podnětu pražské právnické fakulty – byl zřízen vědecko-výzkumný ústav kriminalistiky, brzy přejmenovaný na **Výzkumný ústav kriminologický**, a v polovině 60. let **Kabinet pro kriminologii** jako společné pracoviště právnické fakulty Univerzity Karlovy a Ústavu státu a práva ČSAV. I když později došlo ke zrušení těchto pracovišť, výuka kriminologie nezmizela a je i v současné době na právnických fakultách studentům nabízena jako povinně volitelný či výběrový předmět. Kriminologicky orientované výzkumy se v současné době začaly rozvíjet také na jiných institucích (**katedra sociologie a katedra sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, katedra kriminologie Policejní akademie ČR** aj.).

Mimo univerzitní půdu se začátky institucionalizace kriminologie datují do roku 1960, kdy vznikl **Vědecko-výzkumný ústav kriminalistiky**, původně jako ústav tří resortů – generální prokuratury, Ministerstva spravedlnosti a Ministerstva vnitra. V jeho rámci se začaly rozvíjet i kriminologické výzkumy. Po roce 1966 došlo spolu se změnou názvu instituce na **Výzkumný ústav kriminologický** při Generální prokuratuře (VÚK) již k výlučné orientaci na kriminologický výzkum. Počátky činnosti ústavu byly spojeny s hledáním odpovědí na základní otázky teoretické i metodologické. V této době se ústav např. rozhoďujícím způsobem zasloužil o zavedení systému postpenitenciární péče v Československu. V roce 1990 se Výzkumný ústav kriminologický přejmenoval na **Institút pro kriminologii a sociální prevenci**, což mělo především akcentovat prevenci jako efektivní nástroj kontroly kriminality a současně naznačit provázanost mezi kriminologií jako teoretickou i empirickou disciplínou a prevencí a trestní politikou jako jejím aplikovaným vyústěním. V roce 1994 přešel Institut pro kriminologii a sociální prevenci do působnosti Ministerstva spravedlnosti ČR.

Z několika nevládních organizací lze poukázat na **Českou kriminologicko-společnost (ČKS)**, která byla založena v roce 2012. Jejím cílem je podporovat rozvoj kriminologie jako samostatného a svébytného vědního oboru v České republice a umožnit intenzivní spolupráci mezi odborníky, kteří se zabývají kriminalitou a dalšími sociálně patologickými jevy. Ke splnění tohoto poslání ČKS organizuje národní i mezinárodní konference, semináře, přednášky a kurzy, spolupracuje s odbornými společnostmi, institucemi a organizacemi obdobného zaměření v České republice i v zahraničí, podporuje kriminologický výzkum a šíření, publikování a popularizaci kriminologicky relevantních informací a poznatků a podporuje výuku kriminologie na středních policejních a příbuzných školách a na vyšších odborných a vysokých školách.

Kromě ČKS již po léta aktivně pracuje **sekcí sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti**. Semináře pořádané touto sekcí slouží každoročně jako místo setkávání kriminologů s odborníky z dalších společenských vědních oborů, čímž přispívají k multidisciplinárnímu pohledu na problematiku sociálně patologických jevů.

KAPITOLA II

Stav, struktura a dynamika kriminality

§ 1 Základní pojmy charakterizující kriminalitu

Předmětem zkoumání kriminologie je především kriminalita (viz kap. Pojem, předmět a úkoly kriminologie). Kriminalita je masovým, hromadným jevem, skládajícím se z mnoha prvků. Abychom dospěli k závěru o poznání kriminality, je třeba kriminalitu popsat. Od popisu kriminality je pak teprve možné přejít k zjišťování příčin kriminality a k její kontrole. K popisu kriminality používá kriminologie specifické pojmy.

Chceme-li popsat stav kriminality, budeme především hovořit o **rozsahu kriminality**, což je údaj o počtu trestných činů na určitém území (např. obce, kraje nebo celé České republiky) za určité období (např. za měsíc nebo za rok). Zpravidla se sleduje nejen počet trestných činů, ale i činů jinak trestných, tj. jednání, které sice naplňuje skutkovou podstatu trestného činu, ale osoba, která se ho dopustila, není trestně odpovědná (např. pro věk). Rozsah se udává v absolutních číslech. Jde např. o údaj, že v roce 2013 bylo na území ČR zjištěno (policijně registrováno) 325 366 trestných činů, resp. i činů jinak trestných, nebo údaj, že v Moravskoslezském kraji bylo v roce 2013 zjištěno 11 vražd.

Rozsah kriminality není pro popis kriminality dostačující, protože neodráží demografické vlivy, zejména počet obyvatel na daném území. Např. v Královéhradeckém kraji bylo v roce 2013 zjištěno 10 vražd, což je ve srovnání s počtem zjištěných vražd v Moravskoslezském kraji srovnatelné (11 vražd). Při přepočtu na počet obyvatel však zjistíme, že se v Královéhradeckém kraji (cca 550 000 obyvatel) vraždilo intenzivněji než v Moravskoslezském kraji (cca 1 220 000 obyvatel). Proto se pro popis kriminality užívá další ukazatel – **úroveň (intenzita) kriminality**, kterou rozumíme relativní velikost jejího výskytu, tj. rozsah poměřený četností možných nositelů

tohoto jevu. Úroveň (intenzita) kriminality je vyjadřována v **indexech** (koeficientech) na 10 000 nebo 100 000 obyvatel v dané lokalitě a to buď starších patnácti let (tzv. **čistý index**), nebo všech, tedy i trestně neodpovědných pro věk (tzv. **hrubý index**). Index (koeficient) se vypočítává vynásobením údajů o rozsahu kriminality deseti tisíci (sto tisíci) a jeho dělením hodnotou vyjadřující početnost této populace. Index (koeficient) kriminality lze ovšem konstruovat i úžeji (pro jednotlivé druhy trestných činů, územní jednotky, sociodemografické skupiny apod.). Obdobně lze tvořit indexy týkající se osob trestně stíhaných, obžalovaných, odsouzených nebo ve výkonu trestu odnětí svobody. Určítým nedostatkem indexů kriminality je skutečnost, že jsou vypočteny ve vztahu k obyvatelstvu bydlícímu na daném území, nerozlišuje se však, pokud trestné činy spáchala na tomto území jiná osoba (cizinec). Zároveň naopak nezahrnují trestné činy spáchané obyvateli tohoto teritoria mimo ně.

Např. v roce 2013 byl v ČR index registrovaných trestných činů 3 095, index stíhaných osob 1 119 a index pravomocně odsouzených osob 742, ve výkonu trestu odnětí svobody 134 (ve všech případech na 100 000 obyvatel).

Kriminalita jako souhrn trestných činů je jevem vysoce heterogenním. Ani intenzita kriminality neposkytuje přesný obrazek o tom, jaký druh trestné činnosti je páchan nejčastěji, jestli se dopouští trestné činnosti více mužů nebo žen, jaký je podíl recidivistů apod. Z tohoto důvodu je důležité kriminalitu strukturovat. **Struktura kriminality** je tak dalším významným ukazatelem popisu kriminality. Struktura kriminality je určována řadou charakteristik. Zvolené znaky se mohou týkat jednak povahy trestného činu, jednak vlastností osoby pachatele či oběti (zde se někdy hovoří o struktuře osobnosti pachatele či oběti, vyjadřované ve statistice především sociodemografickými charakteristikami, jako je věk, pohlaví, vzdělání, socioprofesiční postavení), jednak dalších hledisek (např. územních).

V souvislosti s analýzami kriminality byly činěny pokusy posuzovat strukturu kriminality též podle její závažnosti s uplatněním určitých hledisek, což označujeme jako **měření tíže kriminality**. Tíže kriminality se dovozuje stanovením podílu závažné kriminality (vraždy, loupeže, znásilnění aj.) a podílu ostatní kriminality, a to posouzením podle výše trestních sazeb stanovených v zákoně či výše trestů uložených pravomocně jednotlivým pachatelům, podle výše způsobené škody nebo již rozlišením dokonaných trestných činů a jejich pokusů. Další možnou cestou je využít pro klasifikaci závažnosti konkrétně

charakterizovaných trestných činů zprůměrovaných bodových hodnocení vyslovených respondenty, ať již odborníky, nebo laiky.

Další charakteristikou kriminality jako hromadného jevu je její **dynamika**, která ukazuje vývoj kriminality či jejích složek (vyjádřené absolutními čísly nebo indexy) v určitém časovém intervalu (např. vývoj celkového počtu registrovaných trestných činů od roku 1989). Je tedy pohledem na kriminalitu jako proces. Zůstává-li vývoj kriminality neměnný, lze mít za to, že nedošlo k podstatným změnám v komplexu vlivů, které kriminalitu vyvolávají. Pro interpretaci vývoje kriminality se používají pojmy „tendence kriminality“ nebo „trend kriminality“, jež mají vysvětlit její změny.¹ Jde o směr vývoje kriminality jako celku nebo její určité části. Hovoří se o **vzestupné nebo klesající tendenci** (trendu) či **stagnaci**. Pravidelnosti vyskytující se v rozvrstvení kriminality vedou též k pokusům o předpověď budoucího vývoje kriminality jako celku a jejích jednotlivých komponent, tedy ke **kriminologickému prognózování**.²

§ 2 Kriminalita skutečná, registrovaná a latentní

Při popisu kriminality by bylo ideální, kdybychom přesně věděli, kolik bylo reálně spáchaných trestných činů, tedy kdybychom měli informace o rozsahu **skutečné kriminality**. Abychom takový údaj mohli zjistit, znamenalo by to, že všechny trestné činy by musely být zjištěny. Realita je však jiná. Políční orgány zjistí, ať již z vlastní činnosti, nebo na základě oznámení osob či instancí, pouze část skutečné kriminality. Tu část kriminality, kterou zjistí a také zaevidují, označujeme jako **kriminalitu registrovanou** (zjevnou). Rozdíl mezi skutečnou a registrovanou kriminalitou tvoří **tzv. latentní (skrytá) kriminalita**. Existence latentní kriminality **relativizuje všechny dostupné údaje o stavu, struktuře a dynamice kriminality**.

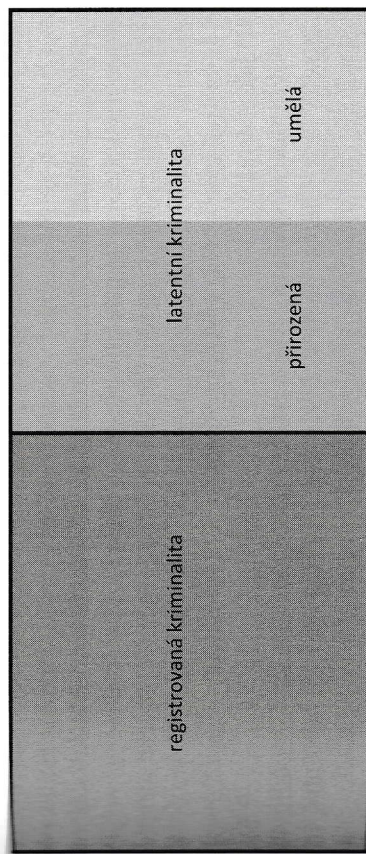
V této souvislosti se hovoří o tzv. černých (temných) a šedých číslech. „Černá čísla“ popisují tu část kriminality, o níž se orgány činné v trestním řízení nedozvěděly (tzv. přirozená latentce); za „šedá čísla“ se pak zpravidla považují trestné činy, o nichž se orgány činné

¹ Již celou řadu let (od roku 1992) publikuje pod různými názvy Institut pro kriminologii a sociální prevenci každoročné studii o analýze trendů kriminality vždy za předchozí rok. Např. MAREŠOVÁ, A. a kol. *Analýza trendů kriminality v roce 2012*. Praha: IKSP, 2013.

² Srov. např. CEJP, M. a kol. *Varianta scénáře vybraných druhů kriminality*. Praha: IKSP, 2008.

v trestním řízení sice dozvěděly, ale nepodařilo se jim vypátrat jejich pachatele.³ Někdy se totiž hovoří o tzv. **umělé latentce**, chápáné jako trestné činy, o kterých se orgány činné v trestním řízení dovědí, avšak z nějakého důvodu je neregistrují (zatají).

Schéma č. 1 Rozdíl mezi skutečnou a registrovanou kriminalitou

Zatímco registrovaná kriminalita je podchytcena ve statistikách příslušných oficiálních institucí, o latentní kriminalitě máme jen určitou představu. Ke **zjištění rozsahu skutečné kriminality** (tedy i latentní) se používá několik postupů či metod:

1. výzkum informátorů,
2. self-reports,
3. viktimizační výzkumy,
4. jiné metody.

Výzkum informátorů je založen na dotazníkovém šetření osob (respondentů), které se dozvěděly o trestném činu jiné osoby. Slabinou výzkumu je především několikeré uvádění téhož trestného činu několika respondenty, obtížnost právního posouzení jednání laikem.

Self-reports⁴ neboli uvádění informací o vlastním trestném činu je založeno na dotazníkovém šetření nebo interview, kterým se zjišťuje, zdali se respondent v minulosti dopustil delikventního jednání. Metodickou slabinou

³ K odlišným pojetím „černých (temných) a šedých čísel“ srov. VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 134 an.

⁴ V podrobnostech srov. TOMÁŠEK, J. *Self-reportové studie kriminálního chování*. Praha: IKSP, 2013.

self-reportů je okolnost, že bývají realizovány spíše na malých vzorcích populace, složených nejčastěji ze studentů. Respondenti také záměrně nemusí uvést trestné činy, kterých se dopustili (např. z obavy před prozračením), nebo naopak uvádějí trestné činy, kterých se nedopustili (např. z neznalosti právní úpravy nebo v touze se pochlubit). Namítá se též, že část uváděných trestných činů již figuruje v policejní statistice jako neobjasněné skutky. Jako zajímavost lze uvést, že zobecněním výsledků celé řady těchto výzkumů lze dospět k závěru, že téměř každý z respondentů se ve svém životě dopustil alespoň jednou nějakého, byť bagatelního trestného činu či jiného sociálně patologického jednání, zvláště v mládí. Pravděpodobnost, že člověk spáchá alespoň jedenkrát v průběhu svého života trestný čin, je tedy daleko vyšší než opak. Z tohoto pohledu se pak vyskyt určitého rozsahu kriminality ve společnosti jeví jako normální.

➤ **Viktimitizační výzkumy** jsou zaměřeny na respondenty, kteří se stali obětí trestného činu. Otázky směřují též k tomu, zdali čin ohlásili, nebo proč čin neoznámili. Zjišťovat tímto způsobem lze též charakteristiku pachatele (pohlaví, věk, národnost), některé kriminogenní faktory (např. doba či místo činu), vyšší způsobené škody apod. Mezi nedostatky viktimitizačních výzkumů patří nedůvěra respondentů (např. strach z zneužití údajů nebo obava z postihu za neoznámení trestného činu), respondenti uvádějí více trestných činů (např. zvětčování události) nebo naopak neuvedou všechny trestné činy (např. pachatel je z okruhu rodiny, nevědomí o tom, že se respondent stal obětí trestného činu), odraz stereotypů (zejména ohledně některých charakteristik pachatele, jako je barva pleti). Tímto způsobem nelze zjišťovat rozsah určitých druhů kriminality, které jsou charakteristické tím, že nemají bezprostřední oběť (např. trestné činy proti životnímu prostředí).

➤ Mezi jiné metody zjišťování latentní kriminality patří **expertní šetření** (dotazování odborníků na jejich odhad daného druhu kriminality), **experimenty** (např. simulace kriminální situace, při níž se zjišťuje, zdali bude osoba odhalena – fingované krádeže v obchodech – nebo zdali se dopustí trestného činu – náleza peněženky), **zúčastněné pozorování** (prosřednictvím nasazeného agenta) apod.

Je tedy nutné si položit otázku, jaký je **vztah latentní kriminality ke kriminalitě registrované**.⁵ Existuje řada hypotéz o tomto vztahu, které však nelze jednoznačně ověřit. Jednu z hypotéz formuloval už v 18. století A. Quetelet (viz kap. Pojem, předmět a úkoly kriminologie), jenž se domníval, že

⁵ V podrobnostech srov. VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J. a kol., 2012, s. 136.

mezi registrovanou a latentní kriminalitou je neměnný (konstantní) poměr. Tzn. že z registrované kriminality lze dovozovat kriminalitu skutečnou. Jinou hypotézou je hypotéza o sčítacím vztahu, který znamená, že změna v rozsahu registrované kriminality odpovídá změně latentní kriminality (např. zvýšení počtu registrovaných činů znamená tomu odpovídající snížení latentní kriminality). Lze také dospět k závěru, že žádný vztah mezi registrovanou a latentní kriminalitou neexistuje.

Míru latentní kriminality (tj. jaká část skutečné kriminality nevychází najevo, a není tedy registrována) ovlivňuje zejména intenzita formální a neformální kontroly, tolerance obětí a úroveň právního vědomí občanů. Z výzkumů vyplývá, že se míra latence u jednotlivých trestných činů podstatně liší. Přitom platí, že čím je závažnější druh trestné činnosti, tím vykazuje menší míru latence (např. vraždy). Některé trestné činy vycházejí najevo mnohem snadněji nežli jiné. Jako příklad vysoce latentního trestného činu pak lze uvést úplatkářství. Rozhodujícím faktorem je ochota občanů oznamovat trestné činy. Kriminologický význam oznamování trestných činů vyplývá ze skutečností, že podání trestního oznámení občanem je zdaleka nejčastější způsob, jakým se policie dovídá o spáchání trestného činu. V roce 2001 se v České republice jednalo o 72,9 % všech registrovaných trestných činů. Z toho poněkud vybočovala kriminalita hospodářská, kde došlo k oznámení občanů pouze v 16,8 % případů. Občan jako oznamovatel je tedy hlavním činitelem, který svou aktivitou či pasivitou předurčuje stav, strukturu a dynamiku registrované kriminality. Ochoť občanů oznamovat trestné činy závisí na charakteristikách trestného činu a pachatele, na vztahu pachatele a oběti, avšak v neposlední řadě též na osobnostních rysech samotného potenciálního oznamovatele, zejména na jeho vztahu k policii a jeho pocitu ohrožení kriminalitou.

Podle výzkumu Institutu pro výzkum veřejného mínění z roku 1996⁶ by pouze 34 % respondentů oznámilo trestný čin, jehož obětí by se stali. Výzkumem Institutu pro kriminologii a sociální prevenci z roku 1996⁷ bylo zjištěno, že z osob, které se staly v roce 1996 obětmi trestných činů, trestný čin skutečně oznámilo (v závislosti na jeho druhu) 23–93 %. Důvodem oznámení byly u majetkových trestných činů především skutečnosti

⁶ *Občané, bezpečnost a kriminalita. Informace z výzkumu č. 96–05*. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění, 1996, s. 3.

⁷ VÁLKOVÁ, J. Jak je u nás bezpečně? Hlavní výsledky výzkumu obětí trestných činů v ČR. In KULIŠKOVÁ, K. (ed.). *K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumu obětí v České republice. Sborník příspěvků z konference*. Praha: IKSP a Bílý kruh bezpečí, 1999, s. 11 an.